

פרופ' משה הלוי ספירו

דיני ייחוד בטיפול פסיכותרפויטי

ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. צדדי היתר
- ג. אופי הטיפול הפסיכותרפויטי
- ד. מנגנון העידון (סובלימציה) ותקדימי היתר
- ה. הסתייגות מהקלות בטיפול פסיכותרפויטי
- ו. סיכום

א. הקדמה

דיני ייחוד מורכבים הם, ומסויגים בהרבה הגדרות המביעות לא רק את חומרת הדין אלא גם חומרתם של דחפים נפשיים המתרוצצים בלבו של אדם על יחסיו הבין-אישיים. המקרים החברתיים והמקצועיים שבהם עולים חששות של איסור ייחוד, כוללים איסורים ברמות שונות, מהם דרבנן ומהם דאורייתא, ומאות הלכות מעשיות בנות-זמננו שדנו בהן הפוסקים, נלקטו בספרים רבים¹.

ענף מיוחד של דיני ייחוד שייך לתחום של בדיקות וטיפולים רפואיים. האם ניתן להקיש מן הפסיקה הדנה על איסור ייחוד במערכת הרפואית הכללית להלכות ייחוד הנוגעות לטיפול בשיחות פסיכותרפויטיות (פסיכיאטריות, פסיכולוגיות או עבודה סוציאלית) שצריכות להתנהל בסודיות מוחלטת ובפרטיות מקסימלית?

1. ספר דבר הלכה (הרב א. הורוביץ); אוצר הפוסקים אה"ע"ז, כרך ט; ספר אהלי ישורון (הרב א. פלצר); ספר ייחוד: הלכותיו בקצרה (הרב ל. טרופר); ספר נשמת אברהם, ח' יו"ד וח' אה"ע"ז (הרב פרופ' א"ס אברהם); ספר לב אברהם, כרך א, פרק כה; שו"ת ציץ אליעזר חו, סי' מ, פרק יב; הרב ש. אבינר, דיני ייחוד בטיפול רפואי, ספר אסיא ב, עמ' צ"ב.

ב. צדדי היתר

סקירת הספרות ההלכתית-רפואית מראה שהצדדים להיתר בסוגיית ייחוד שייכים לאחת משתי קבוצות:

(א) תנאים פיזיים או סביבתיים מסויימים. לדוגמה: דלת פתוחה או סגורה; ייחוד במקום מאוכלס וכדומה.

(ב) הערכות הלכתיות על פיהן ניתן להניח כי יחסים מקצועיים בין מטפל ומטופלת מנותקים באופיים, כמידה רכה, ממצבי חשש הקשורים לאיסור "ייחוד", עקב סיבות המהוות משקל נגדי לדחפים של המטפל.

למעשה, קיימים שלושה נתונים המהווים מעין משקל-נגדי לדחפים של המטפל המקצועי, בנסיבות של ייחוד, אשר עומדים מעבר לפיקוח עצמי סוביקטיבי מודע של המטפל:

(א) "לא מרעי לחזקתייהו", כלומר, אם תיוודע "עובדא בישא" יתרחקו הבריות ממנו ויסבול מנידוי מקצועי²;

(ב) מירתת [=מפחד] עונש ערכאות³;

(ג) היותו, בזמן הטיפול, "טריד בעבידתיה". כלומר, טרוד בעבודתו המקצועית המונעת התעניינות אסורה במטופלת⁴.

העקרון של "טריד בעבידתיה" מקורו במסכת עבודה זרה (כ:), שם נפסק שלמרות האיסור הכללי להסתכל בבהמה חיה ועוף בזמן שמדקקין זה לזה, מותר למרביעי בהמה להכניס כמכחול בשפופרת, מפני שטרדת עיסוקם במלאכתם מונעת הרהורים אסורים⁵.

2. "חזקה אין אומן משקר כדי שלא יאבד חזקתו", כלומר שלא יפסיד אומנותו; ועי' באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, עמ' תש; ועי' שו"ת רדב"ז ח"ג, סי' תפא; ובשו"ת ישכיל עבדי ח"ב סי"ג; גם מובא בארצה"פ ח"ט סי' כב, סע' ג יח.

3. שערים מצוינים בהלכה, ח"ד, סי' קנב, סע' ג; אוצר הפוסקים, אהע"ז, ח"ט סי' כב, סע' יח:ה.

4. ע"ז כ: ובשו"ת הרדב"ז הנ"ל; שו"ת בנין ציון סי' עה; נשמת אברהם חיו"ד סי' קצה סק"ז; עי' גם שערים מצוינים בהלכה סי' קנב סק"ג.

5. ע"ז כ: ובי"מ צא:

[אמנם דעת הנימוקי-יוסף, כ"מ שם, שהיתר ההרבעה כמכחול בשפופרת קיים רק ב"בני תורה" (!) אך דעה זו לא נפסקה להלכה בפוסקים — רמב"ם, איסור"ב, כא, כ: שו"ע, אבהע"ז, כג, ג. ועיין ש"ך, יו"ד, הלכות כלאי בהמה, רצו, ס"ק ב, על דברי הרמ"א סוף סע' ג, שם. — העורך]

ג. אופי הטיפול הפסיכותרפויטי

אף שלכאורה, כל אחת משלוש הסיבות כשלעצמה מהווה סניף להחיר ייחוד, במיוחד אם מדובר ב"ייחוד דרבנן", מתברר שבטיפול פסיכולוגי יש בעיות מיוחדות הנובעות מאופי הטיפול. למרות ההתרשמות הכללית שרוב המטפלים מחזיקים מעמד נגד הסכנה הנפשית הקשורה לעבודה מיוחדת זו, מוכיחים דיווחים אמפיריים שלא חסרים במקצוע מקרים של כשלון, עד כדי מגע מיני בין מטפלים ומטופליהם⁶. הבעיה אינה נפוצה, אבל אפילו עדות לעשרות מקרים מעוררת דאגה. מכאן הוכחה נוספת שהפגישה הפסיכותרפויטית מהווה מצב רגיש למדי, על אף מיומנותו וכישוריו של המומחה לטפל בתופעות האמציונאליות הקורות בטיפול.

ידוע שאופי השיחות הפסיכותרפיות עשוי להיות אינטנסיבי מאד. מתפקידי הפסיכותרפיה להביא את המטופל לידי "נסיגה הסתגלותית (אדפטטיבית) תרפויטית", שדרכה הוא יכול לחוות ולשחזר שלבים התפתחותיים מוקדמים, כמו גם גרסאות ומדהורות ראשוניות של הרגשות מיניות, תוקפניות ואחרות. על ידי נסיגה זו יכול המטופל ליצור קשר רגשי חיוני עם פרשיות מודחקות או סתומות בחייו. בעקבות אותה נסיגה, מפתחים המטופלים בדרך כלל מצב רגשי-קוגניטיבי הנקרא "העברה" (transference). לפעמים גורם המטופל להתפתחות תגובה רגשית מקבילה של המטפל הנקראת "העברת-נגד" (countertransference), שגם היא מעוררת (במטפל) זרמים רגשיים עמוקים.

מקובל להניח שאופיה של תופעת "העברת-נגד" אצל מטפלים מנוסים נובעת, ברוב המקרים, לא מבעיות אישיות של המטפל, אלא מעצם קליטתו האמפטית את השלכותיו של המטופל, ולטיב הדהדן בו. מכאן בונה המטפל עבור עצמו מבנה דמיוני פנימי שהוא אנלוגי לעולמו של מטופל.

לפי הדגם הפסיכואנליטי סבורים החוקרים שהמטופל חווה את ההתערבות הטיפולית כמצב של הרגשת חפיפה בין הקשר הנוכחי עם המטפל הממשי, ובין הדמיונות והפנטזיות מעברו, שדרכן הוא נוטה לתפוס את מצבו ואת יחסיו הנוכחיים.

חשיבות נקודה זו היא שהטיפול הפסיכותרפויטי בעצמו מעורר במטופל רגשות אשר המטפל חייב, מצד אחד, לקבלם כפי שהם וכשייכים לעולם הפנימי של המטופל, וחייב, מצד שני, לדחותם אם המטופל מאמין (בלי ביקורת) שהם

N. Gartell et al, "Psychiatrist-patient sexual contact: Results of a National Survey", *Am. J. Psychiatry* 1986, 143:1126-1131.

מכוונים למטפל הממשי במקום לאחת הדמויות הפנטזיוניות או האובייקטים הראשוניים השייכים לעולמו הפנימי של המטופל.⁷

חלק הארי של עבודת המטפל הפסיכותרפויטי הוא לעזור לפצינט לכוון את הרגשותיו ולגלות את הקונפליקטים הנכללים בתוך אותם רגשות ואת האובייקטים האמיתיים שלהם, ולהביא את המטופל בהדרגה להכרה שהמטפל הנוכחי איננו מגיב כפי שהגיבו השחקנים באירועים המקוריים.

במילים אחרות, המטפל יכול, כמידה משמעותית, להתרחק מהעוצמות הטבעיות של הרגשות המטופל ומהרגשותיו הנגדיות, עקב תפיסת המטפל את עצמו כדמות מעבר (transitional image), ככית קיכול המכיל, זמנית, את רגשות המטופל על מנת לנתחם, אך אינו מפנים אותם בצורה הדדית יום יומית.

ד. מנגנון העידון (סובלימציה) ותקדימי היתר

לאור האמור, ראוי היה, לכאורה, להתייחס לפסיכותרפיה כמקרה נוסף שבו המטפל "טרוד בעבודתו", וש"מרכיב האיסור" הנמצא ברגשות העולים במהלך הטיפול (בעקבות תהליכי "העברה" וכדומה), יהיה מבוטל מתוך טרדתו של המטפל בעבודה הקלינית. יתרה מזו, הרוכד המיני או האירוטי, למרות משמעותו והתפתחותו ביחסים בין-אישיים רגילים, מתחלף (על ידי עמדתו המקצועית של המטפל) ביישות אובייקטיבית.⁸

שלשה תקדימים התומכים, לכאורה, בגישה זו נמצאים בתלמוד:

(1) "רב גידל הוה רגיל דהוה קאזיל ויתיב אשערי טכילה. אמר להו: הכי טבילו והכי טבילו.

אמרו ליה רבנן: לא קא מסתפי מר מיצר הרע?

אמר להו: דמיין באפאי כי קאקי חיורי [אווזין לבנים — רש"י]⁹.

7. R. Langs, *The therapeutic interactio*. 2 vols. New York: Aronson.

8. שאלות דומות נוגעות לבעיות שנובעות מעצם התקשורת הטיפולית: ניבול פה, הרהורים אסורים, לשון הרע וכד'.

ראה: הרב י. זילברשטיין, "טיפול פסיכולוגי פיקוח נפש, איסור רכילות ומצות כיבוד הורים", לעיל עמ' 205-211.

Moshe H. Spero, "The Halakhic status of *hirhur assur* in psychotherapeutic communication", (chap. 3), in Spero: *Handbook of psychotherapy and Jewish ethics* (Jerusalem: Feldheim, 1986).

9. ברכות כ:; בבא מציעא פד (עיי' גם בתוס' ד"ה ויתבי שם).

(2) "רבי יוחנן [אדם יפה תואר — רש"י] הוה רגיל דהוי קא אזיל ויתיב בשערי טבילה.

אמר: כי סלקן בנות ישראל מטבילה ליסתכלן בי, דליהוי להו זרעא דשפירי כוונתי.

אמרו ליה רבנן: לא קא מסתפי מר מעינא בישא?

אמר להו: אנא מזרעא דיוסף קא אתינא, דלא שלטא ביה עינא בישא. "וכו"⁹

המפרשים מסבירים שרב גידל "כבר נאכד ממנו חמדת נשים"¹⁰, ושרבי יוחנן,

כנראה לא ראה את הנשים עקב גבות עיניו הארוכות שכיסו את עיניו¹¹.

מאידך, יתכן שהסכר להתנהגות רב גידל ורבי יוחנן טמון בכך שהמרכיב

המיני עבר עידון (sublimation) קיצוני, עקב גיוס מלא של הרצון למשימה מוסרית אובייקטיבית¹².

התקדים השלישי מענין במיוחד מפני שהוא מצביע על פעולה אקטיבית

לעומת שני התקדימים הפסיכיים הראשונים. תנאים ואמוראים (כגון רבי יהודה

בר אילעאי, רבי זירא ורב אחא) נהגו לשמח חתן וכלה באופן מיוחד:

(3) "רב אחא מרכיב לה [לכלה] אכתפיה ומרקד.

אמרו ליה רבנן: אנן מהו למעבד הכי?

אמר להו: אי דמיא עלייכו ככשורא [כקורה בעלמא שאין מהרהרין עליה —

רש"י] לחיי. ואי לא — לא"¹³.

דומני, שגם כאן המעשה ניתן להבנה ע"פ תיאוריית תהליך העידון, המאפשר

תיעול דחפים להתייחסות אובייקטיבית מוסרית.

10. עיון יוסף שם.

11. הגהות הב"ח שם (על פי ב"ק קיז); רי"ף שם. אך עיין בעיון יוסף.

12. פירוש זה תואם לתיאור הבא בהמשך הסוגיא (שם) על חזרתו בתשובה של ריש-לקיש: עצם החלטתו להקדיש חייו לעמל התורה הביאה להחלשת כוחותיו הפיזיים העצומים, וכנראה גם להחלשת עוצמת רגשותיו כלפי יופי גשמי.

הווי אומר, חל עידון קיצוני של הכוחות הכלתי מרוסנים בעלי העוצמה הכבירה, ובכך הופנו לאפיקים חדשים.

13. כתובות יז.

ה. הסתייגות מהקלות בטיפול פסיכותרפויטי

ברם, כנגד הנימוקים להתיר את עצם הייחוד, יש לכל הפחות שלושה נימוקים להסתייגות:

(א) מיד לאחר דבריו של רב אחא פוסקת הגמרא¹³ (בניגוד לדעתו של ר' שמואל בר נחמני בשם רב יונתן) לאסור הסתכלות בפני הכלה, גם אם הכוונה בכך היא כדי לחבכה על בעלה¹⁴. הרי שלא רק הנגיעה אסורה, אלא אפילו הסתכלות בלבד!

אמנם נראה שאין כאן שלילת אפשרות של תהליכי עידון. יש כאן התנגדות להישענות על תהליכים אלו במקום סכנה, או הערכה שאין להתיר באופן כללי עקב ההנחה שלא כל אדם מספיק להשלים את תהליכי העידון.

(ב) קיים, לכאורה, תקדים בעל משמעות הפוכה לתקדים של "טרוד כעבודתו": הלכה היא ש"תינוק בן שלושים יום נקבר רק ע"י אשה אחת ושני אנשים"¹⁵, וזאת על אף "דטרידי בהולכת התינוק וקבורתו". הטעם: יצרו של אדם עלול לתוקפו אפילו בנסיבות האומללות האלו.

(ג) הגרש"ז אויערבך סובר (הובא בספר נשמת אברהם) שהמושג של "טרידי" לענין ייחוד, המובא ע"י הרדב"ז כתשובתו², בא רק כדי למעט את רמת הפריצות בנידון התם, אבל אין בו די להתיר ייחוד¹⁶.

ברור גם שבמקור של "טרידי בעבידתייהו"⁵ מדובר בהסתכלות בהתנהגות של בהמות, וכל דחף לפריצות ככגון-דא יהיה קשור לנטייה סוטה וחריגה, מסוג שמודחק למדי בלבו של אדם, ולפיכך סביר כי טרדתו כבר מספיקה לדחות כל נטייה לפריצות, מה שאין כן לגבי נטיות הקשורות בסיטואציה בין-אישית.

(ד) יתכן ויש לדמות היחסים בין המטפל והמטופלת לדין של "גייסא ביה"¹⁷ (לבו גס באשה עקב הכרות עמוקה), הרי שייחוד מעין זה לעולם אסור.

14. טור שו"ע, אהע"ז סי' סה סע' ב ודלא כרא"ש שהתיר ביום הראשון ואסר בשאר הימים (גם תוך ז').

15. מ"ק כד.; קידושין פ.; טור שו"ע י"ד סי' שנג סע' ד.; רמב"ם הל' אבל פ"ב:ה"י.
רש"י מוסיף שהחשש פה חזק מפני שבתי קברות דאו היו רחוקים מהעיר, וכך הובא בב"י לטור שם: "בתי קברות דידן דסמוכין לעיר שמא שרי", אבל לא הובא באחרונים. לפי האפשרות הנ"ל, אולי אין ברין של "תינוק בן שלושים יום" תקדים כנגד "טרידי".

16. נשמת אברהם ח' אהע"ז סי' כב, עמ' צג.

17. קידושין פא.; שו"ע אהע"ז, כב, ח.

ובספר דבר הלכה מבואר: "ואם היה גס בה וכו' או שיש להם איזה הכרה ע"י עניני מסחר וכיוצא, אסורים להתייחד אפילו בכה"ג כשבעלה בעיר"¹⁸, וכפי שמבואר מדברי הרמב"ם¹⁹.

קשה להניח שהיכולת האינטלקטואלית ואפילו כשרונות מעולים להפעלת עידון הינם חזקים מספיק לסמוך עליהם. לכן, במקרה דנן מוטב, אפוא, לאמץ עמדה של "אל תאמין בעצמך", במיוחד לאור הדיווחים על כשלונות אישיים בתחום זה⁶.

ו. סיכום

מתברר שאין להקל בסיטואציה הפסיכותרפויטית. נראה כי דרך ההידברות הטיפולית אינה אובייקטיבית ואינה מוגבלת בחבלי המלאכה הטכנית, עד כדי שאפשר יהיה לתארה כאילו לא שייך לגביה איסור ייחוד. יש לזכור גם שלרוב הפוסקים איסור ייחוד הוא איסור עצמאי, ללא קשר לנוכחות או אי-נוכחות של דחף או רצון מיני²⁰. אפילו לשיטת הרמב"ם והשו"ע, שאיסור ייחוד איננו קיים למעשה במקרה שיש להניח שלא קיים ענין של חשש פריצות (כמו זקן או גוסס או, אולי, כשטרוד במלאכתו), קשה לתאר את הנסיבות שלנו בצורה סטריילית כזאת.

ברור, אם כן, שכדי לקבוע כללי הלכה מעשיים למפגש הפסיכותרפויטי, יש להיצמד לאותם הכללים המובאים בספרות ההלכתית-רפואית ללא הקלות נוספות²¹.

יש להרגיש שרוב הפסיכותרפויטים אינם מוכנים להעסיק מזכירה, ובודאי שאינם מוכנים למנוע את איסור הייחוד ע"י מילוי חדר ההמתנה בחולים נוספים, עקב החשש לפגיעה בסודיות ובהרגשת הפרטיות של הפונים אליהם.

18. סי' ז, סע' יז.

19. שיטת הרשב"א ועוד, ויע"ש בנשמת אברהם, הלכות אישות כב: סוס"ק ב.

20. הלכות איסורי ביאה פכ"א: ה"כ, ושם הרמב"ם מביא להלכה את הדין של איסור הסתכלות בבהמות בשעת הזדווגותם, ומוסיף היתר של "עסוק במלאכתו". אבל בהלכה כא פוסק הרמב"ם: "וכן אסור לאדם להסתכל בנשים בשעת שהן עומדות על הכניסה; ואפילו להסתכל בבגדי צבע של אשה שהוא מכיר". ובפרק כב: ה"ח מדגיש הרמב"ם שאין היתר של "טרדי" בהתעסקות עם נשים, בכך שכתב: "אפילו איש שעסקו ומלאכתו עם נשים, אסור לו להתייחד עם הנשים". משמע, לכאורה, שהכלל של "טרדי" אינו שייך ליחסים בין בני אדם!

21. ראה הע' 8 לעיל.

- התנאים שאכן אפשר ליישם במסגרת הטיפולית, במקרים של ייחוד דרבנן, הן דלהלן:
- (1) מספר מטפלים עובדים בקבוצה של משרדים סמוכים, בשעות קבועות, כך שתמיד יהיו לכל הפחות שני מטפלים באזור;
 - (2) במקרה של משרד טיפולי בודד, יש לסגור בלי לנעול את דלת המשרד, כשהבעל או אשת המטפל(ת) נמצאים בעיר²². אבל, היות ויש לתאר את הגדרון כ"גס ביה", יש להוסיף:
 - (3) להפקיד מפתחות ביד בעל או אשת המטפל(ת), עורך-דין או עמית למקצוע. סעיף שלישי זה חיוני ביותר במקרה של מטופלת (או מטפלת) פנויה (רווקה, גרושה או אלמנה), שהיה בפנויה לא מצאנו שחז"ל התירו משום "אימת אביה"²³.
- אם ניתן לקיים את הקליניקה במקום המוגדר כ"שטח ציבורי" פתוח לרבים או "מפתח ביד אשתו" – יש דעות המתירות אף נעילת הדלת²⁴.

22. לפי הדבר הלכה סי' יז סוס"ק ב, בשם החזון איש להקל, מביא ש"בעלה בעיר" מהני אפילו כשהוא אינו יודע איפה היא נמצאת, ובהחלט אם בעלה מרשה לה להיות עם הרופא. ע"ג גם בשו"ת אגרות משה אהע"ז ח"ד סי' סה: כא שבשעת הדחק אין לאסור.
23. הדעה להחמיר, על סמך רש"י ד"ה "וכל" (אבות פ"ב מ"י), נמצא בדבר הלכה, סי' יא סק"ח; ובבינת אדם (שער בית הנשים) סע' יז: כח. אבל ע"י שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' מ, פ"ח אוק"ח, שסובר שייחוד נדה פנויה אסור רק מדרבנן, ומבסס דבריו על הפני יהושע בחשובותיו (ח"ב אהע"ז סי' מד) דנדה פנויה איננה בכלל גילוי עריות. ע"ג גם פ"ת לשו"ע יו"ד סי' קצה, ס"ק טו.
24. ע"י ציץ אליעזר ח"ו, סי' מ, פ"ב, אוק"דיב, וח"ח סי' כז.